

הקדמה

בן חורין הינו אדם חופשי, שאינו משועבד כלל. זוהי ההגדרה המילונית. אינני מתכוון לחדש חידושים, אך ברצוני בשורות הבאות להגדיר בצורה מקיפה וברורה יותר, את הדברים הידועים לגבי מהי חירות על פי היהדות. כיצד ניתן להרגישה למרות ש"המלאכה מרובה"¹, ומיהו בעצם בן חורין על פי מקורותינו?

עם ישראל - בני חורין משועבדים

במשנה במסכת אבות (פ"ו מ"ב) נכתב:

ואומר והלוחות מעשה אלוקים המה, והמכתב מכתב אלוקים הוא חרות על הלוחות. אל תיקרי חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה.

כלומר, התורה שמצווה אותנו בכל כך הרבה ציוויים של עשה (רמ"ח), ועוד יותר מזה איסורים של לא תעשה (שס"ה), קוראת למתעסק בציוויים ואיסורים אלה ומקיימם - 'בן חורין', אדם חופשי.

מקור נוסף הרומז להיותנו 'חופשיים' בכך שמוטלת עלינו חובת קיום המצוות, הוא המשנה במסכת מכות (פ"ג מט"ז):

רבי חנניה בן עקשיא אומר: רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

כלומר, הקב"ה רוצה שעם ישראל יהיה מלא בזכויות, ולפיכך הטיל עליהם הרבה חובות. ולכאורה, זהו דבר שנוגד את ההיגיון הפשוט. על פי ההיגיון, היה צריך הקב"ה להטיל עלינו כמה שפחות חובות, כדי שייקל עלינו ונוכל לעמוד בהם. אך במקום זאת נהיינו אנשים שכל חייהם מלאים באופן תמידי בחובות בלי הפסק, ומשועבדים למעבידם המצווה עליהם ומביא עליהם את מטלותיו יום - יום, שעה - שעה. ממקורות אלו ניתן לראות בבירור ומעבר לכל ספק, מהי מגמתה של החירות על פי היהדות, ומהי בעצם החופשיות על פי האמת, על פי תורתנו. נתחיל בהסבר ההבדל העקרוני והבסיסי הראשון.

1. כדברי המשנה באבות (פ"ב מט"ו): "רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק".

חירות לעומת הפקרות

ניתן לראות שהתורה מגדירה חופש אחרת מהגדרת החופש המקובלת בפי העולם (כפי שנקראים אלו שאינם שומרי תורה ומצוות: 'חופשיים', חופשיים מתורה ומצוות). על פיה 'חופשי' הוא אדם שעושה כל מה שרוצה, כמה שרוצה, בדרך שרוצה ומתי שרוצה ללא משהו או מישהו שיגביל אותו. אך זוהי לא חירות, זוהי לא חופשיות, זוהי **הפקרות**. נסביר את דברנו.

האדם איננו רק יצור גשמי, אלא הוא גם **ובעיקר יצור שכלי-רוחני**, חלק אלוך ממעל (כי בצלם אלוקים עשה את האדם", בראשית ט, ו). דבר זה הוא המייחד את האדם משאר בעלי החיים, החלק הרוחני שבעזרתו הוא פועל מתוך מחשבה ולא מתוך אינסטינקטים כבהמה, כמו שאומר תנא דבי אליהו (רבא כא): "ומותר האדם מן הבהמה אין... **לבד הנשמה הטהורה**...". ולכן, אדם שנגרר אחר תאוותיו הגופניות ופועל מתוך רצון אינסטינקטיבי (אני רעב - אני אוכל, מבלי שבדק את כשרות המאכל ומבלי שעמד על טיבו וכד'), הרי הוא כבהמת השדה שאוכלת מתי שרוצה, עושה צרכיה בכל מקום וזמן, וכל מעשיה הם תוצאה של מנגנון אינסטינקטים הטבועים בה, בלי מחשבה הקודמת למעשיה.

אדם כזה **מפקיר** עצמו לתאוותיו וכוחותיו הבהמיים ומשועבד להם, וזאת במקום שישתמש בשכלו וישלוט בהם **בבן חורין** אמיתי.

וכפי שאמר שלמה המלך, החכם מכל אדם, בקהלת (י, טז - יז): "אִי לֶךְ אֶרֶץ שְׁמֵלֶכֶךְ נָעַר וְשָׂרִיךְ בְּבִקְרָא יֹאכְלוּ. אֲשֶׁרִיךְ אֶרֶץ שְׁמֵלֶכֶךְ בֶּן חוֹרִים וְשָׂרִיךְ בָּעֵת יֹאכְלוּ בְּגִבּוֹרָה וְלֹא בְשֵׁתִי".

הספורנו מסביר שפסוק זה מדבר על שני סוגי מנהיגים, מלכים:

1 מלך שהוא ושריו מתנהגים כילדים ומנסים לספק תאוותיהם ללא חכמה יתירה, ועליהם הוא אומר - אוי ואבוי לארץ שאותה הם מנהיגים.

2 מלך שהוא בן חורין, שאינו משועבד לתאוות וענייני גופו, ועל כך משבחו הכתוב - שיכול להנהיג מדינתו מתוך אחריות ושיקולים שכליים ורציניים.

הגמרא בשבת (י' ע"א) דורשת את הפסוק אחרת: פסוק זה מדבר על הדיינים, ואוי לארץ שדייניה מתנהגים כילדים ואוכלים בבוקר לפני שדנים, כיון שהולכים אחר תאוותיהם. ואילו אשריך ארץ שדייניך דנים לפני שמספקים תאוותיהם ומקיימים את הפסוק "דינו לבוקר משפט", שהדיין צריך לדון לפני שנמשך אחר תאוותיו. וזאת לומדים מהפסוק "ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי", ומפרשת הגמרא: "בגבורה של תורה ולא בשתיית יין", ואותם מגדיר הפסוק **בבני חורין**.

כלומר, איזהו מלך (דיין), שהוא בן חורין? זה שמתגבר על תאוותיו 'בגבורה של תורה', ולא נמשך ודן על פי תאוותיו ומפקיר עצמו להם - 'ולא בשתייה של יין'. אדם יכול להרגיש חופשי מאוד בעשותו ככל אשר מתאוה לו ליבו, אך האמת היא שאין אדם משועבד ממנו, שכן אפילו על גופו אינו יכול לשלוט, בדבר הכי קרוב אליו הוא נשלט על ידי תאוותיו. כלומר מיהו החופשי האמיתי? מיהו השליט האמיתי? זה שיש לו עצמאות אמיתית ויכולת שליטה עצמית על גופו (ממלכתו), ויפעל על פי שכלו מבלי שייגרר אחרי תאוותיו.

יחסנו לקב"ה - מפתח לתחושת החירות

מובא בגמרא במסכת בבא בתרא (י' ע"א):

וְזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. אמר לו: אדרבה, זו שמחייבתן לגיהנם! אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרוין עבדים, שנאמר כי לי בני ישראל עבדים! אמר לו רבי עקיבא: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לו? ואנן קרוין בניים, דכתיב בניים אתם לה' אלהיכם. אמר לו: אתם קרוים בניים וקרוין עבדים, בזמן שאתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין בניים, ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין עבדים.

ניתן ללמוד מגמרא זו על שתי בחינות מרכזיות בקשר שלנו עם הקב"ה וביחסנו כלפיו: אבינו מול מלכנו, אהבה ויראה, בניים מול עבדים. וכפי שמצינו בנביא (ישעיה א, ג) שמתאונן על בני ישראל לפני החורבן: "יָדַע שׁוֹר קָנְהוּ וְחִמּוֹר אֲבוֹס בְּעֵלְיוֹ, וְשָׂרְאֵל לֹא יָדַע עֲמִי לֹא הִתְבּוֹנֵן", שאפילו השור יודע מי הוא אדונו וממי הוא צריך לפחד שמא יכהו בשוט, וזאת בחינת היראה. ואפילו החמור יודע מיהו בעליו המאכילו, ולכן עובד בשבילו מכיון שאוהבו, וזוהי בחינת האהבה (על פי הסבר המהר"ל, נצח ישראל פרק י"ב). ושתי הבחינות הללו לא היו בנמצא אצל עם ישראל בתקופת החורבן.

מהמשלים שהביאו רבי עקיבא וטורנוסרופוס הרשע ניתן להגדיר הבדל בין עבד לבן. כשהמלך מעניש את העבד אזי הוא כועס עליו מאוד ואינו מעוניין שירחמו עליו. לעומת

זאת, כשמעניש המלך את בנו, הרי הוא כועס במידה ורחמיו נכמרים עליו מאוד, ולמרות כעסו ממשיך לרצות בטובתו של בנו ולכן שמח כשמישהו דואג לבנו. הוא מסתיר פניו מבנו, אך רוצה בהמשך קיומו בכבוד, וכל זה בגלל **האהבה** הרבה שיש בין האב לבנו, שהרי עושה זאת רק כדי שייטיב הבן דרכיו.

ניתן להגדיר גם יחס הפוך. עבד כלפי אדונו יש לו יחס של **יראה** מפניו, שהוא ירא שמא יעבור על מצוות רבו והוא יכעס ויענישהו, ואילו בן כלפי אביו יש לו יחס של **אהבה** כלפיו, וכשאביו מצווה עליו דבר מה צריך לדעת שזה רק מאהבתו אותו (גם כשאוסר עליו דברים שנראים לו כטובים), ולכן בין הבן לאביו אין יחסי פחד ויראה, אלא יחסי אהבה ורצון לעשות בחפץ לב את רצון אביו שכל כך אוהב אותו ודואג לו.

נראה ששתי בחינות אלו חשובות בעבודת ה', כמו שאומר דוד המלך בתהילים (ב, יא):
 "עֲבַדוּ אֶת ה' בְּיִרְאָה וּבְיִלּוּ בְּרַעְדָּה". אך יחד עם זאת נראה שכאשר אדם עובד את ה' מצד היראה בלבד, הוא אינו יכול להרגיש באמת את החירות שבעיסוק בתורת ה', המלאה כל כך הרבה מטלות (מצוות), שכן מקיימם מתוך פחד. אולם מי שבאמת מגיע למדרגה הגבוהה יותר של אהבת ה', הרי הוא מקיים את המצוות מתוך חשק גדול, שמחה ואהבה, כבן העושה מצוות אביו ברצון רב ומתוך אהבה לאביו, ובכך יכול הוא להרגיש את החירות שבלימוד וקיום מצוות התורה, שהן בעצם זכויות לנו, כי זכות היא לנו לקיים מצוות אבינו האוהבנו, ובנוסף, יודעים אנו שהוא רוצה רק בטובתנו.

תורת אמת

נאמר (בבא בתרא ע"ד ע"א): "משה **אמת** ותורתו **אמת**". התורה שלנו היא תורת אמת ואין עוד אמת זולתה בעולם הזה.

אדם שהולך עם האמת שלו, ובעיקר כשמדובר באמת ברורה ומוחלטת כזאת הרי הוא בן חורין אמיתי. הוא מוכן להקריב הכל למען אמת זו והוא עוסק בה תדיר. אין שום כוח שיוכל להזיז אותו מן האמת שלו והוא בעצם אדון לעצמו. וכפי שכותב מרן הראי"ה זצ"ל (מאמרי הראי"ה, מאמר חרותינו, עמוד 157):

ההבדל שבין העבד ובן החורין, אינו מה שבמקרה זה הוא משועבד לאחר וזה הוא בלתי משועבד. אנו יכולים למצוא עבד משכיל שרוחו מלא חירות, ולהיפוך, בן חורין שרוחו הוא רוח של עבד. החירות הציביונית היא... להיות נאמן **להעצמיות הפנימית שלו... של צלם אלוקים** אשר בקרבו.

כלומר גם אם אדם שבוי או משועבד למישהו, הרי הוא יכול להיות בן חורין גדול כל עוד הוא נשאר, גם במצבים קשים, נאמן לאמת ואינו מכופף עצמו. היטיב לתאר זאת אנטולי (נתן) שרנסקי במשפט שנערך לו בברית המועצות ב'עוון' פעילות לעליית יהודים לארץ הקודש, בכך שאמר לשופטים שאמנם הוא כבול באזיקים אבל אין בן חורין גדול ממנו, שכן הוא יודע שלפני מותו כשיביט לאחור הוא לא יתחרט לרגע על מעשיו, כיון שהם היו האמת הנכונה לעשותה גם במחיר מאסר כה כבד. השופטים, הם המשועבדים פה באמת, שכן אין להם דיעה משלהם, אלא מחליטים על פי מה שהשלטון ואחרים קובעים להם לפסוק.

וכן מובא ברמ"א, בתחילת השולחן ערוך¹ (א', א'): "ואל יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת ה'". אדם צריך ללכת עם האמת שהיא עבודת ה', ולא להיות מושפע מהשפעות חיצוניות של המלעיגים עליו וגורמים לו לעשות הצגות ודברים המנוגדים לאמונתו, ושנועדו אך ורק כדי לרצות אחרים.

חובתנו היא זכותנו

מי קבע ששיעבוד לדבר מסוים הוא שלילי? ומי אמר שחובה אינה יכולה לשמש בד בבד גם כזכות?

לדוגמה, אדם הנושא אשה - הרי הוא משועבד לה במובן מסוים, יש לו חובות כלפיה (מצות עונה, לפרנסה ולכלכלה וכד'), וכן צריך לכבדה יותר מגופו. אך יחד עם זאת, נשיאת אשה הינה זכות גדולה לאדם, שכן "השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה" (יבמות ס"ב ע"ב). וכן "אמר רבי אלעזר כל אדם שאין לו אשה אינו אדם" (יבמות ס"ג ע"א). כלומר רואים אנו לאילו מעלות גדולות וטובות מביאה האשה את האדם ברוחניות ובגשמיות, ובכך מגיע הוא לשלמות.

לדברים מיוחדים אלו מגיע האדם על ידי **שמתחייב** כלפי אשתו. מכאן, שכדי לזכות בדברים משמעותיים ורבי ערך צריך להתחייב, לעבוד, ולפעמים לעבוד קשה מאוד (קשה זיווגו של אדם), כדי להשיגם. שכן "אדם לעמל יולד", כל המטרה שלשמה באנו לעולם הזה היא כדי לעבוד ולעבוד קשה, זוהי תכליתנו.

וכפי שפותח ספר מסילת ישרים: "יסוד החסידות ושורש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו...". אי אפשר לאמר שתכלית האדם בעולם (בירור חובתו ועשייתה) היא דבר רע, אלא זה כל עניינו של האדם, ורק על ידי בירור זה, שנעשה על ידי התעסקות בתורה ובמצוותיה, יוכל לזכות בכל הטוב בעולם הבא. וכמו כן עיקר

עמלו של אדם בעולם צריך להיות בתורה הקדושה (לפחות ביחסו), שכן כפי שהזכרנו - "אדם לעמל יולד", וכן כתוב "כל עמל האדם לפיהו", ואיזהו עמל שבפיו של אדם הווי אומר זה לימוד התורה², והוא המכוון אותנו לדרך הטובה. וכך אומרת המשנה באבות (פ"ג מ"ה): "כל המקבל עליו עול תורה, מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ". כיון שאדם קיבל עליו לעסוק בתכלית, בחובה העיקרית, הרי הוא מבצע את תכליתו השלימה. אך אם אדם אינו עושה כן אז נותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ, וזאת מכיון ש"אדם לעמל יולד", ואם אינו עמל לפיהו (לתורה), צריך הוא להיות עמל ועסוק בדברים אחרים, שזו תכלית האדם - "לעובדה ולשומרה". (לכן אגב, כשאדם זוכה בלוטו הוא בדרך כלל לאו דווקא חופשי ומאושר, שכן הזכייה האמיתית היא הזכייה שאדם עמל בשביל להשיגה).

בין חג החירות לחג מתן תורה

אומר האדמו"ר מסלונים בספרו 'נתיבות שלום' (ספירת העומר, מאמר ראשון):

יעוד התקופה הזאת הוא לצאת ולהיטהר מהטומאה ולהיכנס למקור הקדושה. **וכל תקופה זאת היא יחידה אחת** מפסח ועד שבועות, שבו נשלמת היציאה ממצרים, שהרי כל עניין חג הפסח הוא זמן חירותנו פירוש, לצאת לחירות מהשעבוד שהיינו משועבדים לפרעה במצרים... אך היציאה הזאת לא נשלמת כי אם בחג השבועות, **שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה**, וכמאמר הכתוב: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה", כי יציאת מצרים וקבלת התורה הם עניין אחד והמשך רצוף, וכל עוד שיהודי אינו עובר את תקופת הטהרה ומגיע לקבלת התורה אין זו שלימות זמן חירותנו. ועל פי זה יבואר הדיוק שדייקו בספרים הקדושים, מפני מה לא נזכרה בפסח מצות שמחה בפירוש, וילפינן אותה משאר הרגלים סוכות ושבועות, שבהם כן נאמרה המצווה במפורש בתורה הקדושה. ויש לומר הטעם בזה כי אומנם שלימות השמחה של זמן חירותנו אינה נשלמת עד קבלת התורה כאמור.

לעניות דעתי, ניתן להסביר דברים אלו בדרך הפשוטה ביותר.

כשבני ישראל יוצאים ממצרים הם אומנם יצאו מהשעבוד של המצרים, אך עדיין אינם בני חורין שלמים, עדיין חסר להם החלק של קבלת התורה, החלק שיתווה להם דרך חיים חדשה ושונה מזו שהורגלו בה, שיעצב את מהותם בתור עם המקושר אל הקודש ואל

2. על פי הגמרא בסנהדרין צ"ט ע"ב.

האמת, עם המקושר אל ה'. והרי זוהי הדרך הטובה ביותר של קבוצת עבדים המתיימרים להיות לעם חופשי ועצמאי, על ידי קבלת חוקים ומנהגים המיוחדים להם, ודרך חיים משלהם, דבר המעיד מעבר לכל ספק על עצמאותם, על כך שהם בני חורין. ולכן בני ישראל נעשים לעם חופשי רק בזמן מתן תורה, למרות שכבר יצאו ממצרים קודם לכן. עם חופשי הוא לא עם שאין עליו שום אדון ומרות, עם חופשי הוא לא עם שאין עליו שום חוק ומגבלה. עם חופשי הוא עם שיש עליו חוקים ומגבלות המכוונים לדרך האמת הנצחית. עם חופשי הוא עם אשר יצא משעבוד מצרים וקיבל על עצמו דרך חיים של תורה באמירת 'נעשה ונשמע' בשמחה ובאהבה, ויחד עם זאת קיבל עליו מרצונו בידיעה ש"לא יוכל לשלחה כל ימיו". עם חופשי זהו עם הנצח, זהו עם ישראל.

סיכום

פתחנו בשאלה האם בנתינת התורה ומצוותיה משעבד אותנו הקב"ה אליו או מזכה אותנו בחירות עצומה? במה מתבטאת בעצם חירותו של אדם? מהו החופש (זכות או חובה)? בניגוד למה שמקובל לחשוב, חופשיות מוחלטת ללא מגבלות וגבולות היא איננה חירות אלא הפקרות, ודווקא זה שקובע לעצמו גבולות הוא בן החורין האמיתי. כשאנו מגיעים ביחסינו עם הקב"ה לבחינה של אהבה, אז "על כל פְּשָׁעִים תִּכְסֶּה אֶהְבֶּה" (משלי י, יב), וגם החובות נעשות כחובות בין אוהבים, של בן כלפי אביו. כאשר אדם דבק באמת ועל פיה פועל ועושה, מבלי להיות מונע משיקולים אחרים שאינם אמיתיים, הרי הוא בעל חירות מחשבתית מאין כמוה וזוהי החירות האמיתית, החירות היחידה שאף אחד לא יכול לקחתה ממנו. חובה היא איננה דבר רע, שהרי כל מהותו של אדם בעולם היא לחקור, ללמוד ולעשות את חובתו בעולמו והיא חירותו של האדם הנותנת לו זכות לעצם קיומו בעולם. התורה היא בעצם דרך החיים של עם ישראל, והיא הנותנת משמעות ייחודית לעם ישראל כעם הנצח. קבלתה עליהם היא זאת שהגדירה אותם סופית כבני חורין לאחר שעבוד מצרים. ושנזכה כולנו לחוש את חירותנו בעבודת ה', לעסוק בתורה מתוך עמל ויגיעה, ולחיות חיים שלמים של תורה מתוך עמל ושמחה גדולה.